"Здається, ми наблизилися до вирішення поставленого завдання: пошуку загублених у мороку віків київських Золотих воріт".

Олександра ШАЛАГІНОВА-РУШАЙ

Золоті ворота Києва знайдено?

1.

Золоті ворота у Києві завжди були не просто тріумфальним в'їздом у місто, а й, за словами Михайла Грушевського, його паладієм, святинею. У науковому середовищі прийнято за аксіому, нібито всю споруду так назвали через позолочений купол надбрамної церкви Благовіщення. Між тим, нікому не спадало на думку, що епітет "золоті" може стосуватися самих стулок воріт, виконаних у середньовічній техніці золотіння; і що самі стулки могли бути просто зняті і перевезені в інше місце, як це нерідко робилося в давнину. І, можливо, ще й досі, неупізнані, прикрашають який-небудь храм і служать православній вірі.

Нагадаємо коротко археологічні та історичні дані. Літопис встановлює час спорудження воріт так: "В лето 6545 (1037 рік). Заложи Ярослав город великый, у него же града суть Златая Врата...". Святитель Іларіон у "Слові про Закон та Благодать" (між 1037—1050 рр.) називає головні ворота столиці Русі "Великими"; в інших письмових джерелах їх називають "Золотими". Польський хроніст XV ст. Ян Длугош подає нам дорогоцінне уточнення: Ярослав "наказав називати їх (ворота) Золотими, тому що стулки (! — *О. Ш.*) цих воріт та їхню баню він прикрасив позолоченими листами (міді)". У 1596 р. Київську браму описав уже як "величну руїну" Рейнольд Гейденштейн, дипломат і довірений секретар польських королів Стефана Баторія та Сигізмунда III, відзначивши, що ворота були такі високі, що два вози, поставлені один на одний, не досягали їхньої вершини. Під час визвольної війни Богдана Хмельницького руїни брами тричі замалював голландський художник Абрагам фон Вестерфельд, який перебував у почті Януша Радзивілла, що на якийсь час захопив було Київ. Важливе свідчення знаходимо пізніше в записах архідиякона Павла Алеппського, секретаря антіохійського патріарха Макарія, коли той 1653 р. відвідав Київ: "Ми оглянули руїни високих воріт з кам'яною вежею, котрі звуться Святою Брамою. Вони колись були обкладені золотом, але спалені татарами...". У 1755 р. за царювання Єлизавети Петрівни руїни Золотих воріт були засипані землею, хоча не повністю, так що старі арки і частини стін церкви заввшики 8 м ше понад десять років височіли над валом наче бивні якихось допотопних істот, аж доки їх зовсім не знесли "в соответствии с требованиями фортификации". Тоді залишки надбрамного храму Благовіщення були втрачені назавжди. І лише у 1832 р., коли влада вирішила зрити Ярославів вал, "шоб розширити та благоустройти город", Золоті ворота відкопали і вони постали перед очима киян у тому сумному вигляді, в якому їх зобразив на своєму офорті Т. Г. Шевченко.

На підставі наведених свідчень можна спробувати встановити дату, до якої зникли безцінні стулки воріт, прикрашені "золотими пластинами". Це розгром Києва монголо-татарами в середині XIII ст. Але складніше встановити, коли це сталося.

Тут існує кілька припущень. Так, згідно з однією легендою, металеві стулки Золотих воріт начебто зняв і забрав із собою у степ половецький хан Боняк. Проте така версія малопереконлива. Навіщо ватажку кочівників потрібні в степу великі й важкі ворота, куди б він їх приладнав? Очевидно, це трансформовані відголоски подій 1096 року, коли хан прорвався до Києва і ледь не увірвався до міста через Золоті ворота.

Інша версія ґрунтується на свідченні Аноніма Галла і має викликати до себе більше довіри. Легенда, яку передає хроніст, розповідає, що стулки воріт колись князь Володимир привіз із Корсуня (Херсонесу) до Києва, а звідси буцімто їх забрав як трофей польський король Болеслав I Хоробрий. Він ударив у них мечем і зашербив його. Ворота відвезли у Польщу і помістили у кафедральний собор у м. Гнєзно, місце коронації польських королів. З інформацією Аноніма Галла перегукується опис Києва, складений львівським купцем, німцем за походженням, Мартином Груневегом, у 1584 р. Зокрема про головну київську браму він пише: "Вона називається Золотими воротами. Двері звідтіля мають бути в Гнєзно у кафедральному соборі, кажуть, що вони зроблені з дешевого золота. Я гадаю, що вони були виготовлені з корінфської міді і позолочені так, як це прийнято у греків". Далі читаємо вже відомі факти про Болеслава Хороброго, його меч "Щербець" та про удар по брамі.

Правда, виникають сумніви у зв'язку з тим, що твердження обох свідків стосуються 1018 року, тобто за кілька років до дати, яку дає Літопис Руський. Але разом із тим меч зі щербиною існує! На ньому навіть є напис: "Це меч короля Болеслава". Цей старовинний коронаційний меч під назвою "Щербець" зараз зберігається у Кракові як символ давніх перемог над Руссю. І начебто на воротях, що висять у Гнєзненському соборі, досі знати щербину — слід від того славетного удару! Якщо це справді ті самі, вивезені з Києва, стулки, то дата побудови Золотих воріт мусить бути переглянута.

Напрошується таке пояснення. Виходить, що в Києві було дві міські брами! Причому першу спорудив ще старий князь Володимир. Саме про це пише Груневег. Оскільки ця інформація докорінно суперечить загальноприйнятій хронології Брами, то дослідники її переважно відхиляють. Проте останні дослідження науковців, зокрема Надії Нікітенко про закладення Софійського собору не Ярославом, а його батьком Володимиром, змушують нас перевірити і цю точку зору. Болеслав I Хоробрий міг насправді перевезти до Польщі *перші* київські стулки, і це не заперечує хронологію літописця! Правда, це не ті стулки, які ми взялися шукати... Пізніше Ярослав наказав зробити нові ворота, які потім *також* зникли. Тож сліди ведуть нас усе одно у польське місто Гнєзно.

У Польщі в ті часи було два королі Болеслави зі схожими прізвиськами. Зокрема в хроніках Яна Длугоша є згадки про київську браму, але вже у зв'язку з правнуком Болеслава I Хороброго — Болеславом II Сміливим, який з 1070 до 1076 року здійснив три походи на Русь. Під час останнього (навесні 1075-го) він при в'їзді у Київ, беручи приклад з легендарного прадіда, на знак перемоги двічі ударив мечем по Золотих воротях і зашербив меча. Тоді, можливо, він вивіз у Польщу уже *другу* пару золотих стулок, і ця обставина також не суперечить літописній хронології воріт.

Проте огляд гнєзненських воріт засвідчує, що вони не мають жодного стосунку до Києва. Польські ворота зробили у XII ст. німецькі майстри спеціально на замовлення гнєзненського архієпископа. Позначені рисами яскраво вираженого романського стилю, вони прикрашені вилитими з бронзи вісімнадцятьма барельєфами із зображенням життя патрона собору католицького святого Войцеха. Як бачимо, не лише про київську православну тематику, а й про грецький стиль Корсуня-Херсонесу тут не може бути й мови. Вся історія про "меч Болеслава" виявилася не до кінця розкритою легендою. Проте вона дає досліднику дуже цінну підказку: *художня і релігійна концепція воріт мусить бути тісно пов'язана з містом, для якого вони збудовані!*

2.

Якщо пошуки у Польщі та на Заході не вивели нас на правильний слід, то чи не варто пошукати на північному сході? Ідеться про Ростово-Суздальське князівство, яке розвинулося на витоках річок Оки та Волги, де споконвіку жили угро-фінські племена: весь, меря, мордва і чудь.

Для автора "Слова о полку Ігоревім" головним серед давньоруських князівств було Київське. Але після смерті Мстислава Великого 1132 року від Києва один за одним почали відпадати руські князівства. Серед них Ростово-Суздальська земля, яка ще довго залишалася глухою язичницькою окраїною, Залісям. Але поступово туди, подалі від небезпечного сусідства з половцями, почали переселятися слов'яни. Мирне життя там було нормою, а не перепочинком між війнами, як на півдні. Ніхто з місцевих князів і не сподівався успадкувати коли-небудь київський стіл. Вони не воювали з половцями, натомість кинули всі сили на боротьбу з Києвом. Особливо дісталося Переяславському князівству, яке, по суті, стало донором молодого Ростово-Суздальського князівства. За княжіння Юрія Долгорукого, який двічі нападав на Київ і грабував його, та його сина Андрія Боголюбського (XII ст.) трапився особливо потужний відток населення у Ростово-Суздальське князівство. За традицією, переселенці завжди несуть у нові місця дорогі серцю назви. Про це свідчить земельна карта на витоках р. Оки, що повністю дублює топоніми та гідроніми Переяславської та Київської земель: р. Нєпра, озеро Либідь, річки Трубіж та Альта. Маленька копія великої землі!

Після отруєння батька в Києві (1157 р.) Андрій Боголюбський відчув нехіть до цього міста, яке він, проте, любив якоюсь дивною, хворобливою любов'ю. Він поставив собі за мету утопічну на перший погляд ідею: у мордовських і мерянських лісах збудувати точну копію золотоверхого Києва і звідти правити Руссю. За його наказом у лісах постало чудесне місто з білого тесаного каменю — Володимир-Залєський: "Городські стіни (...) сильно укріпив і до них Ворота Золоті виготовив", спорудив п'ятибанний Успенський собор та "церкву кам'яну соборну св. Богородиці, предивну вельми". З'явилася і копія Вишгорода — сільце Боголюбово, навіть на такій самій відстані від нової столиці, як Вишгород від Києва! Залишаючи назавжди свою колишню резиденцію, князь Андрій вивіз із Вишгородського монастиря дорогоцінну православну реліквію — чудотворну ікону Божої Матері, яку, за легендою, написав сам євангеліст Лука. Її колись привезли до Києва на кораблі разом з іконою Богородиці Пирогощі, нині втраченою. Тепер їй належало зміцнити статус нового стольного міста! Андрій намагався навіть утвердити свого митрополита Федора і тим перебрати від Києва статус метрополії Русі, правда — марно. Так зростало молоде Ростово-Суздальське, згодом Володимиро-Суздальське князівство.

У 1158—1164 рр. князь Андрій закінчив усе монументальне будівництво. Тепер настав час заповнити дорогим начинням нові церкви і палаци. 1169 року князь зібрав дружину з ростовців, володимирців, суздальців і послав свого сина Мстислава на Київ. Літописець красномовно змальовує нищівний розгром давньої столиці, вчинений завойовником: "І грабували вони два дні увесь город ... і не було помилування анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели у полон... діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі (ці) смольняни і суздальці і чернігівці і Олегова дружина, — всі святині було забрано". Князь Андрій забрав усе майно з Києва і наповнив ним свій новий Київ — Володимир-Залєський. Оскільки ще перед початком будівництва він посилав майстрів знімати мірки з усіх київських споруд, і з Золотих воріт також, можна з великою долею вірогідності припустити, що стулки Золотих воріт теж вивезли із Києва і поставили у Золотих воротях м. Володимира, які архітектурно за всіма параметрами відповідали київським: висота проїзду 12, 42 м і ширина 5, 58 м. На це знаходимо вказівку в Іпатіївському літописі під 1175 роком. Ідучи за труною вбитого князя, володимирці голосили: "Оуже ли Киеву поеха, господине, в тоу церковь (за?) теми Золотыми вороты? Их же делать послал бяше тои церкви на велицем дворе на Ярославле, а рекa: хочю создати церковь таку же,ака же ворота си Золота...".

Після Андрія володимирським князем став його зведений брат Михайло, а після його смерті — третій брат, Всеволод Велике Гніздо, що правив 36 років. Як і Андрій, він вороже ставився до Києва. Зокрема, узимку 1203 року він нацькував князя Рюрика взяти приступом Київ. "И сотворилося велико зло в Русстей земли, якого же зла не было отъ крещенья над Киевом (...) Подолье взяша и пожгоша; ино Гору взяша и митрополью святую Софью разграбиша и Десятинную (церковь) разграбиша манастыри все и иконы одраша (...) то положиша все собе в полон".

Всеволод мав 10 синів, від яких пішли цілі династії. Так, від старшого сина Костянтина утворилася династія Суздальських князів, від Ярослава — Московських та Тверських. Ростово-Суздальське князівство віднині стало називатися Володимиро-Суздальським, його межі розширилися на північ та північний схід. Та в цей час на історичну арену виходять монголо-татари, які розорили Володимир. Від молодшого сина Всеволода — Ярослава, що почав приноровлюватися "жити під ханом", походять Ярослав Тверський та знаменитий Олександр Невський...

3.

Здається, ми наблизилися до вирішення поставленого завдання: пошуку загублених у мороку віків київських Золотих воріт. На нашу думку, вони збереглися і знаходяться у м. Суздалі (Росія) у соборі Різдва Богородиці XIII ст. Вчені сходяться на тому, що у мистецтві всієї Київської Русі не знайти пам'ятки, рівнозначної Суздальським Золотим воротям у соборі Різдва Богородиці. Це дивовижна, гідна подиву мистецька річ. Але чомусь цей пам'ятник мистецтва оповитий завісою мовчання. "Хоч як це дивно, але брама (...), чи не найвидатніша пам'ятка Володимиро-Суздальської культури, згадується у мистецтвознавстві мимохідь", — пише дослідник суздальських воріт А. Н. Овчинников (1978). Окремі спроби прорвати завісу мовчання закінчувалися нічим. Найгрунтовніша дисертація Є. Медведєвої (1948), на яку посилаються усі наступні дослідники, так ніколи й не була опублікована. Чи не тому, що авторка занадто близько підійшла до історії походження воріт, а це когось не влаштовувало?

Серед учених немає згоди щодо місця виготовлення воріт. Стулки несуть на собі високохудожній декор: численні таблиці з рельєфними зображеннями біблійних сцен, зроблені в техніці "вогняної позолоти" або "золотої наводки", візантійського стилю періоду Комнінів (1081—1204), та з пояснювальними написами кирилицею. Нижні клейма обох воріт зображують левів та крилатих грифонів у переплетенні зі стеблами і листям, що мають повну відповідність до візерунків візантійських шовкових паволок. Проте дослідниця з Росії А. М. Манукян (2013) стверджує, що ворота зробили нібито майстри з Німеччини та Скандинавії! Інші дослідники навпаки вважають, що Золоті ворота могли виникнути "только на владимиро-суздальской почве". Але ж ніякого окремого володимиро-суздальського мистецтва на той час просто не існувало, бо усі твори мистецтва з соборів м. Володимира та м. Суздаля: церковне начиння, ікони, дзвони — Юрій Долгорукий та Андрій Боголюбський вивезли з Києва і вони належать до мистецтва Київської Русі! Напевне, така доля спіткала й київські Золоті ворота, для яких від самого початку призначались новозбудовані Золоті ворота у м. Володимирі.

Немає згоди серед науковців і щодо датування пам'ятки. 1989 року було проведено спектральний аналіз проб металу, узятих з обох суздальських стулок, який показав, що усі деталі виготовлені з міді з дуже близьким складом 989 од. Тобто весь ансамбль воріт

був зроблений з однакового матеріалу та одночасово. Вважається, що це 1222—1225 роки, коли на місці зруйнованого Успенського собору в Суздалі збудували величний білокам'яний собор Різдва Богородиці. Мовляв, тоді й були зроблені церковні ворота. Але ніхто досі не припускав, що це може бути дата *появи* воріт у Суздалі, а зовсім не дата їхнього виготовлення!

Внесемо ясність: поняття "суздальські Золоті ворота" включає не один урочистий вхід (двері), а цілих два — Західний та Південний! Вони невиправдано високі, розкішні й потужні, як для церковних дверей російської глибинки, і в історичних джерелах чомусь уперто називаються "Золотими"! Деякі архітектурні особливості свідчать про те, що стулки від самого початку були зроблені *для зовсім іншої споруди*. Так, досі ніхто не пояснив, чому двері різноформатні: Західні ворота чомусь вищі від Південних, верхня арка воріт насилу влазить в отвір кам'яних дверей собору і губиться десь угорі під кладкою. На них є двоє лев'ячих маскаронів з кільцями у пащі, які слугували як дверні ручки. Південні ж ворота нижчі, у них ручок чомусь немає, зате є свої особливості. Валик-нащільник по центру довший, ніж цього вимагає полотно воріт і є виямки для завісів.

На обох воротях збереглися сліди травматичних переробок. Це дірки від цвяхів та неакуратні стики між частинами. Границі окреслених золотою лінією клейм не завжди збігаються з обрамленням у вигляді валиків та умбонів. Деякі мідні листи з зображенням левів та крилатих грифонів з нижнього ряду чомусь перевернуті. Частина зображень на умбонах і одне клеймо втрачені. Валик-нащільник південних воріт невиправдано опущений вниз.

Цікаво, що історичні джерела вперто називають самі церковні двері *воротами*, і не випадково, бо вони укріплені перехрещеними товстими валиками та великими умбонами на стиках спеціально для зміцнення їхньої оборонної здатності, що властиво переважно для міських вхідних воріт. Золоті зображення воріт "посічені, порубані". На них реально можна побачити сліди від ударів мечів, що викликає в пам'яті свідчення Анонима Галла та Мартина Груневега і "меч-щербенець"! Згідно з архівними записками ключаря собору Ананії Федорова, ворота колись були дерев'яні, обкуті листами міді, але 1750 року за розпорядженням єпископа Порфирія їх перенесли на нову, залізну основу.

Ворота в суздальській церкві, разом зі ще одними ворітьми для третього притвору, соборний опис 1609 року називав "корсунськими", що, на нашу думку, містить прямий спогад про "трофейні" херсонеські ворота князя Володимира!

Аналіз усіх архітектурних непогодженостей має свідчити, що не ворота "пристосовували" до собору, а навпаки. На руїнах суздальської колишньої Успенської церкви собор звели уже під іншою назвою — Різдва Богородиці, щоб він "тематично" відповідав Богородичному циклу зображень на стулках воріт!

Перенесений на папір план обох воріт свідчить, що арка низьких південних стулок слугує ніби органічним продовженням арки високих західних стулок і, до того ж, має дві виямки для завісів ліворуч і праворуч. Логічне припущення полягає у тому, що колись єдину пару стулок розпиляли на дві пари, які використали окремо для західного і південного входів! Імовірно, після смерті Андрія Боголюбського, у вихорі наступних подій, полотно київських Золотих воріт вивезли з Володимира до Суздаля, там його розпиляли і виготовили з нього двоє дверей для суздальського собору. Причому відпиляли праву і ліву боковуші-крила і з них змонтували південні ворота, а західні, зроблені з центральної частини київських Золотих воріт, лишилися недоторкані.

4.

Загадку становить і *сюжетний* матеріал біблійних таблиць на обох воротях. На більш високих, західних дверях, які, на нашу думку, були колись центральною частиною київських Золотих воріт, розташовано сюжети з життя Богородиці, починаючи з її народження і дитинства, та життя і страсті Ісуса Христа, що становлять головні двунадесяті празники православної церкви. На менших, південних, тих, що, на нашу думку, колись наче бокові крила обрамляли центральну частину, — людське життя і сюжети зі Старого Заповіту з ангелами та архангелами.

На валиках-нащільниках південних воріт зверху донизу зображення святих у медальйонах. На київський слід може наводити той факт, що, очевидно, не випадково розпочинають список св. Василій та св. Георгій; адже це хрестильні імена князя Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого!

Та головний ключ до розгадки таємниці київських Золотих воріт дають самі сюжети рисунків менших, південних, дверей суздальського собору. Дослідники не знають, як пояснити зображення в клеймах. Вони їм здаються сюжетно неканонічними і випадковими: "Подбор сцен на западных и южных вратах собора (...) в некоторых случаях вообще не обнаруживает текстовой основы, либо сильно расходится с каноническим текстом" (А. М. Манукян).

Та все стає на свої місця, якщо аналізувати їх з точки зору київського походження! Адже на воротях зображений ангельський чин — діяння ангелів і архангела Михаїла. Відповідно до широковідомого на Русі Афонського лицьового списку діянь Архангела Михаїла і ангелів (діяння є також у "Повісті минулих літ", в Іпатіївському літописі та в Києво-Печерському Патерику), Архангел Михаїл зображений тут як помічник людини в її трудах та співучасник важливих подій. З 28 клейм південних дверей собору архістратиг Михаїл, святий покровитель Києва ще з князівської доби, виступає головною діючою особою на 20 клеймах! Тут і криється останній доказ належності суздальських воріт Києву, бо на них у 20 (!) клеймах зображений його святий покровитель! Німі ворота промовили самі за себе. Цим доводиться вельми висока доля ймовірності того, що ворота походять із Києва; в будь-якому випадку — їхнє несуздальське походження (бо ніхто досі не брався пояснити таку високу частотність на суздальських дверях святого патрона зовсім іншого міста — Києва — Михаїла), якого ми бачимо на стародавньому гербі Києва, на його честь названі в Києві Михайлівський Золотоверхий собор та церква Михайла на Видубичах.

І ще одне вагоме зауваження. На клеймі "Сіломська купіль" зображено чотири персонажі навколо купелі. У двох бородатих чоловіків та одного юного, без бороди, навколо голів квадратні німби. Це свідчить про те, що на момент виготовлення воріт ці люди були живі і їхній статус у суспільстві був високий. Очевидно, це князі-замовники.

Попутно доводиться остаточно відмовитись від робочої версії про "трофейне" походження воріт із Херсонесу, бо усі підписи зроблені кирилицею, а не грецькою мовою. Цілком імовірно, що Ярослав Мудрий замовив їх візантійським майстрам з Херсонесу (Корсуні) спеціально для Києва.

5.

На завершення варто згадати про той слід, який святий покровитель Києва архістратиг Михаїл та київські Золоті ворота залишили в українському фольклорі. Ці легенди зовсім невідомі сучасним киянам. За радянської влади на них лежало табу, бо вони, за словами М. Грушевського, слугували аргументом автохтонності українців на своїй землі і безперервної тяглості нашої історії. Отже, серед богатирів князя Володимира називається молодий Михайло, якого бояться татари і називають не інакше як Михайло-Воїн, він — головний захисник Києва і переможець татар. "Михаїл (...) перехрестив військо татарське своїм мечем, то по обидві сторони Михаїла не стало того війська: на ліву сторону як огнем спалило, по праву так як солому виклав".

Усі численні варіанти цього переказу незаперечно відбивають той факт, що ворота були не знищені, а *вивезені* з Києва. За легендою, ворота вивіз Михаїл-воїн: "І прийшлось йому їхати через Царські (Золоті) ворота, то до їдного стремена взяв на ногу їдну половину, а на другу ногу, до другого стремена, і взяв другу половину. З тими ворітьми поїхав за якісь гори і став там жити". Останнє речення прямо фіксує зв'язок фольклорного героя зі святим, який, допомігши людям, мусить їх залишити. Та варіанти легенди дають нам достатньо інших доказів того, що в народному образі героя Михаїла втілився сам захисник Києва Архістратиг Михаїл. Наприклад, Михайло пускає стрілу до татарського табору, до якої був прив'язаний лист до Батия: "...А нас не візьмещ, поки я буду".

Далекі спогади про вивезення воріт князем Андрієм Боголюбським могли закарбуватися і в такому сюжеті: налякані кияни постановили видати ворогам Михаїла; та "коли хотіли випровадити його з міста, ні один кінь не міг його винести". Очевидно, важкі Золоті ворота з зображенням Архістратига Михаїла повантажили на вози, то коні не могли зрушити їх з місця.

Довідавшись про зраду киян, Михайлик попрохав, "щоб йому дозволили попрощатися з Києвом". Він одів усю свою зброю і, сівши на улюбленого коня, виїхав на площу коло Золотих воріт. Там коротко змалював перед народом, що зібрався коло нього, всю сумну будучину Києва і закінчив словами:

Ой, кияне, кияне,
панове громада,
Погана ваша рада: Якби ви
Михайлика не віддавали,
Поки світ сонця вороги б Києва
не достали.

У записаному в м. Трипіллі на початку XX ст. тексті лаконічно показано, як у Києва назавжди забрали його Золоті ворота. Через віки відчувається присмак гіркоти у цьому уривку з легенди: "Сів Михаїл на коня, взяв Золоті ворота на копіє та й каже: Тоді я Золоті ворота принесу, як кум до кума пирогів не буде носити, і син батька не почитатиме, і батько сина не шануватиме, тоді я принесу і поставлю на ті ставні ворота".

У різних записах легенди Михайлик поніс ворота до Царгорода або взагалі поїхав невідомо куди. П. Грабовський записав зворушливу легенду: "І досі живе богатир у Царгороді. Перед ним стоїть святий хліб, його виду вистає йому за їжу і питтє. Стоять і Золоті ворота. Коли перехожий, минаючи їх, думає, що вони там і лишаться, вони затуманюються й мерхнуть. Коли ж у думці скаже: "О, Золоті ворота, ви знову повернетесь на старе місце!"— золоті мури блищать і світяться, мов сонце. Бо повернуться до Києва і Золоті ворота, і богатир. Сього вже недовго ждати".

Хочеться вірити, що настане час і Золоті ворота знову повернуться у Київ, і оскільки це паладій, життя піде на лад і в державі запанує спокій. Київ поверне собі свого улюбленого охоронця Архангела Михаїла і вже ніколи ворожі мечі не будуть сікти в київську Браму. Адже є такі священні талісмани, без яких побудувати державу можна, а утримати, як бачимо, проблематично.
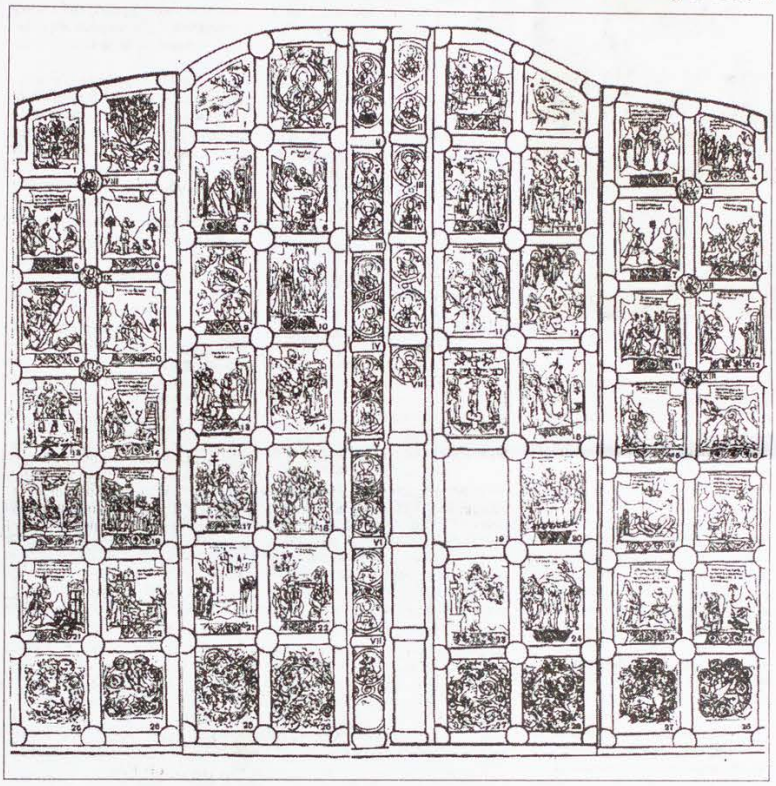
Вселяє надію те, що за роки незалежності вже відбудовано Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський собор Києво-Печерської лаври та церкву Пирогощі на Подолі. Володимир Кличко свого часу профінансував відродження позолоченої статуї Архістратига Михаїла на фронтоні Михайлівського Золотоверхого собору, а невідомий меценат відродив срібні врата вівтаря у Софійському соборі. Тому хотілося б одержати бодай копію Золотих воріт і поставити їх на старе місце. Може, знайдуться такі меценати-подвижники, які захочуть залишити свій слід у історії і принести користь рідному місту.